

WALDEMAR CHROSTOWSKI, WARSZAWA

**ASYRYJSKA DIASPORA IZRAELITÓW JAKO
WYZWANIE DLA BIBLISTYKI I ASYRIOLOGII***Profesorowi Stefanowi Zawadzkiemu
na 70. urodziny*

Największym wrogiem osiągania postępów w nauce są stereotypy. Dawały one o sobie dotkliwie znać w naukach przyrodniczych, lecz nauki humanistyczne też nie są od nich wolne. Powtarzanie stereotypów jest tak samo zabójcze dla filozofii, teologii i biblistyki jak dla fizyki, chemii, biologii czy astronomii. Rzetelne uprawianie nauki powinno polegać na źródłach, a nie stereotypach.

Wymowną ilustrację polegania na stereotypach oraz ich powtarzania i utrwalania stanowi przyjęte i szeroko rozpowszechniane spojrzenie na poszczególne etapy historii starożytnego Izraela. Problem jest szerszy i złożony, dotyczy jednak zwłaszcza okresu podzielonej monarchii (930-587/6). W jego periodyzacji wyszczególnia się dwie zasadnicze fazy: 1. istnienie królestwa Judy oraz królestwa Izraela (930-722); 2. istnienie tylko królestwa Judy, które przetrwało po zburzeniu Samarii i asyryjskich deportacjach mieszkańców Samarii i królestwa Izraela do Mezopotamii (722-587/6). Z perspektywy dziejów starożytnej Asyrii okres podzielonej monarchii pokrywa się z okresem nowoasyryjskim (912-612). Wiedza na jego temat stale się powiększa, ale nie znajduje to przełożenia na możliwe dzięki niej nowe rozeznanie i spojrzenie na dzieje Izraela w pierwszej połowie I tysiąclecia przed Chr.

Opracowania tego węzłowego etapu historii oraz genezy i natury najstarszych ksiąg Biblii wciąż poprzestają, a w najlepszym przypadku najobficiej bazują, na historiografii biblijnej utrwalonej w drugiej części deuteronomicznego dzieła historycznego (Joz-2Krl),

zreinterpretowanej w kronikarskim dziele historycznym (1Krn – Ne). Jednak wgląd na ogromne osiągnięcia asyriologii, poczynione dzięki odkryciom i znaleziskom oraz wytężonej pracy asyriologów, dowodzi, że historia, oparta wyłącznie na historiografii biblijnej, może być mocno jednostronna, a więc zafałszowana. W ostatnich dekadach widać niemałe zmiany na lepsze, polegające na tym, że historycy starożytnego Izraela chętniej i częściej odwołują się do źródeł asyryjskich i ustaleń asyriologów. Jest to rezultat coraz częstszego wykorzystywania badań interdyscyplinarnych, przenoszonych na obszar nauk humanistycznych, co znajduje wyraz w coraz ściślejszym łączeniu biblistyki z orientalistyką.¹ Współpraca biblistów z orientalistami, zwłaszcza asyriologami, ilustruje i potwierdza zasadność praktycznego wdrażania postulatu interdyscyplinarności.

Asyriolodzy są na interdyscyplinarności skazani, o czym świadczy ich systematyczna współpraca z matematykami, astronomami, biologami czy geografami. Ta tendencja, poza nielicznymi wyjątkami,² często omijała jednak ich współpracę z biblistami. Zmianie stereotypowego paradygmatu nie sprzyja fakt, że istnieje między nimi duży dystans, wyrastający z rozmaitych zaszłości, także ideologicznych, oraz wzajemnej ignorancji. Bibliści tylko sporadycznie i na zasadzie wyjątku pojawiają się na zjazdach i kongresach asyriologów, zbyt rzadko korzystają również z rezultatów ich badań udostępnianych w specjalistycznych publikacjach książkowych i czasopismach. Dla odmiany asyriolodzy nie widzą, a więc również nie cenią, korzyści, które daje znajomość Biblii i krytyczna refleksja nad tekstami świętych ksiąg Izraela zawarta w publikacjach starotestamentalistów. W wyniku tego naukowców obu dziedzin dzieli prawdziwa przepaść. W Polsce – i szerzej, w naszym regionie Europy – na jej pogłębianie

¹ Na temat potrzeby i korzyści z interdyscyplinarności w orientalistyce zob. np. S. S u r d y k o w s k a (red.), *Orientalistyka. Rozważania o nauce*, Warszawa 2015.

² Należy do nich np. monografia: D. B. W e i s b e r g, *Leaders and Legacies in Assyriology and Bible. The Collected Essays of David B. Weisberg*, Winona Lake, IN, 2012.

miały ogromny wpływ zwłaszcza czynniki natury ideologicznej. Asyriologia jest nauką specyficznie uniwersytecką, uprawianą przez niewielkie i dość hermetyczne grono naukowców. Bibliistyka natomiast była – i jest – uprawiana na wydziałach teologicznych, które dopiero od dwóch dziesięcioleci ponownie wróciły, albo zostały utworzone, na kilku polskich uniwersytetach. Brak współpracy, a nawet pewna obustronna nieufność, podsycana przez religioznawców laickich, którzy jątrzyli i nagłaśniali napięcia między teologią i bibliastyką a nauką, nie przestały dawać o sobie znać również po podjętej pod koniec XX w. transformacji ustrojowej.

Dobry przykład możliwości i szans na owocną współpracę stanowi взгляд na asyryjską diasporę Izraelitów, która zaistniała w kontekście najazdów władców Asyrii na królestwo Izraela i przetrwała do początków wygnania babilońskiego (587/6-539). Dotąd interdyscyplinarna współpraca biblistów z asyriologami, jeżeli istniała, skupiała się na egzegezie wybranych ksiąg Biblii Hebrajskiej, podkreślając liczne pokrewieństwa, zależności i zbieżności religii Izraela z religią i kulturą ludów zamieszkujących Asyrię. Dotarcie do nieznanymi wcześniej źródeł asyryjskich i ich nowa interpretacja, przenoszona na grunt badań nad Starym Testamentem, skutkują pełniejszym obrazem sytuacji Izraelitów, którzy w nowych warunkach i z daleka od ojczyzny rychło przeszli od wygnania do diaspory, tworząc prężne środowisko wszechstronnej i owocnej transformacji życia religijnego i duchowego. Właśnie w tym przedmiocie badania prowadzone przez prof. Stefana Zawadzkiego wnoszą wiele nowego, potwierdzając z punktu widzenia asyriologa rozeznanie, na jakie pozwala wnikliwa analiza informacji zawartych w księgach biblijnych.

Zarys biblijnej historiografii okresu nowoasyryjskiego

Spojrzenie utrwalone na kartach Biblii Hebrajskiej sugeruje, że po stosunkowo krótkim okresie monarchii zjednoczonej za panowania Saula (1Sm 9,1 – 31,13), a następnie Dawida (2Sm 1,1 – 1Krl 2,46) i Salomona (1Krl 3,1 – 11,43), nastąpił jej gwałtowny rozpad (1Krl 12,1 – 13,34). Roboam, syn Dawida panował w Jerozolimie nad południową

częścią kraju, natomiast Jeroboam, uzurpator, który wrócił z Egiptu, objął panowanie nad częścią północną. Rozpad polityczny, który dokonał się na tle ekonomicznym, został pogłębiony przez schizmę religijną, gdy przeciw wagą dla świątyni jerozolimskiej i sprawowanego w niej kultu stały się sanktuaria w Betel i Dan, odpowiednio na południu i na północy królestwa Izraela. O ile rządy w królestwie Judy aż do wygnania babilońskiego sprawowała jedna dynastia, wywodząca się od Dawida, o tyle w królestwie Izraela do władzy dochodzili kolejni uzurpatorzy (1Krl 14,1 – 2Krl 17,4),³ co nie sprzyjało stabilizacji jego sytuacji politycznej i stanowiło przyczynę ustawicznie narastających napięć i konfliktów.

W początkach VIII w. przed Chr. królestwo Izraela, za panowania Omriego (883-872), doczekało się stałej stolicy, którą odtąd była Samaria (1Krl 16,21-28). Relacje między Jerozolimą a Samarią były na ogół złe, bez żadnej nadziei na ponowne zjednoczenie podzielonego narodu. W kontekście napiętej sytuacji politycznej na Bliskim Wschodzie, gdzie do pewnego czasu naprzemiennie dominowali Asyryjczycy oraz Syryjczycy z Damaszku, władcy królestwa Izraela znaleźli sposoby na przetrwanie i zachowanie niezależności. Co więcej, za panowania Jeroboama II (787-748) królestwo Izraela okrzepło i umocniło się tak bardzo, że liczyło się poważnie w ówczesnej polityce i ekonomii międzynarodowej. Jego pozycja była wtedy znacznie silniejsza niż królestwa Judy. Ale nie trwało to długo. Po śmierci Jeroboama II nastąpiła seria zamachów stanu i gwałtowne osłabienie państwa. Właśnie w tym okresie, na wschód od Syro-Palestyny, odradzała się potęga Asyrii. Jej władcy zintensyfikowali politykę *Drang nach Ost*, czyli wyprawy wojenne w kierunku Morza Śródziemnego.

Władcy Samarii usiłowali uniknąć najgorszego, jednak uprawiali politykę, która – potępiana przez proroków Amosa i Ozeasza – doprowadziła kraj do upadku (2Krl 15,8 – 17,4). Asyryjczycy najpierw

³ Zestawienie władców królestwa Judy i królestwa Izraela zob. np. w: H. S h a n k s (red.), *Starożytny Izrael. Od Abrahama do zburzenia świątyni jerozolimskiej przez Rzymian*, tłum. W. C h r o s t o w s k i, Podręczniki Biblijne 1, Warszawa 2007, s. 201.

najechnali Galileę, skąd deportowali dużą liczbę mieszkańców, a następnie, w reakcji na bunt i koalicję zawartą przeciwko nim, najechali Samarię. Oblężenie miasta przeciągało się, ale w końcu zostało ono zdobyte i zburzone (2Krl 17,5-6). Kolejne grupy Izraelitów przymusowo deportowano do Mezopotamii, a na ich miejsce sprowadzono ludność z tamtych rejonów. Mieszając się z niedobitkami, które przetrwały zagładę, dała ona początek Samarytanom (2Krl 17,24-41). Co się tyczy losu deportowanych Izraelitów, to – zgodnie z ujęciem przyjętym w deuteronomicznym dziele historycznym – wszelki ślad po nich zaginął, dając początek powtarzanej do dzisiaj legendzie o „dziesięciu zaginionych plemionach Izraela”. Druga Księga Królewska podkreśla, że tragiczny los królestwa Izraela i jego mieszkańców był zasłużony, uczestniczyli bowiem w „grzechu Jeroboama”, polegającym na zerwaniu więzi z Jerozolimą i zasługującym na bezwzględne potępienie kulcie Jahwe sprawowanym w schizmatycznych sanktuariach (2Krl 17,7-23). Niewierność wobec Boga nie mogła skończyć się inaczej jak surową karą, której składnikiem stało się wysiedlenie ludności i „rozpłynięcie” wśród narodów pogańskich. Legenda, która powstała na bazie narracji biblijnej, przetrwała do naszych czasów, znajdując np. wyraz w pogłoskach o odnalezieniu członków „zaginionego plemienia” w jakiejś, zazwyczaj egzotycznej, części świata.

Deuteronomiczne dzieło historyczne, w którym utrwalono powyższy obraz historii podzielonej monarchii, powstało w okresie wygnania babilońskiego, aczkolwiek jego ostatecznej redakcji dokonano w okresie perskim.⁴ Odzwierciedla ujęcie właściwe dla historiografii judzkiej, która okrzepła po powrocie z wygnania, zogniskowanej na podkreślaniu miejsca i znaczenia Jerozolimy oraz kultu sprawowanego w tamtejszej świątyni. „Historycy” deuteronomiczni mają na celu teologiczne przewartościowanie dziejów podzielonej monarchii oraz zagłady królestwa Judy i Jerozolimy dokonanej w początkach

⁴ Obszernie zob. np. A. de Pury, Th. Römer, J.-D. Macchi (red.), *Israël construit son histoire. L'historiographie deutéronomiste à la lumière des recherches récentes*, Le Monde de la Bible 34, Genève 1996.

VI w. przed Chr. przez Babilończyków. Autorom/redaktorom zwanego i starannie obmyślanego dzieła chodziło nie tylko, a nawet nie tyle, o ukazanie niedawnej zagłady w kontekście napięć i pytań, które nasuwały się w kontekście dramatycznej konfrontacji monoteistycznej wiary Izraela z wierzeniami pogańskimi sugerującymi przewagę ich bóstw nad Jahwe, ile o wskazanie argumentów wyjaśniających, dlaczego los Jerozolimy i jej świątyni okazał się tak samo tragiczny jak los Samarii oraz Betel i Dan, a mieszkańcy królestwa Judy doświadczyli podobnej klęski, jak ta, która ponad sto lat wcześniej stała się udziałem ich rodaków z Samarii i królestwa Izraela. Trzeba podkreślić, że ponowna teologiczna retrospekcja dziejów Izraela przed wygnaniem babilońskim, zapisana w Pierwszej i Drugiej Księdze Kronik, już w ogóle nie zajmuje się losami królestwa Izraela oraz zupełnie przemilcza losy jego mieszkańców uprowadzonych do Mezopotamii.

Historiografia żydowska i chrześcijańska, a także, co zaskakuje, historycy deklarujący wolność od jakichkolwiek uwarunkowań religijnych, w gruncie rzeczy przejęli i nadal podzielają ujęcie odzwierciedlone w deuteronomicznym dziele historycznym. Wiedząc i pisząc, że jest tendencyjne, rzadko próbuje się naświetlić te same sprawy z innej perspektywy, która lepiej odzwierciedlałaby to, co się naprawdę wydarzyło, oraz rzeczywistą historię i osiągnięcia królestwa Izraela. Na przedłużeniu tego samego stereotypu znalazło się spojrzenie na losy Izraelitów deportowanych do Asyrii. Skoro Biblia twierdzi, że rozproszyli się wśród pogan i to spojrzenie dominuje w pisaniu historii,⁵ podanie go w wątpliwość zdaje się graniczyć z obrazoburstwem skierowanym przeciwko wiarygodności Biblii.⁶ W niemal wszystkich opracowaniach historii starożytnego Izraela

⁵ A. El-Asa, *The Lost Tribes of Israel*, w: M. A. Erlich (red.), *Encyclopedia of Jewish Diaspora. Origins, Experiences, and Culture*, Santa Barbara, CA, 2009, s. 78-86.

⁶ Przykłady innych wyzwania tego typu zob. Ph. Abadie, *La Bible et son rapport à la vérité historique: de l'histoire vers la fiction littéraire?* w: *Savoir et vérité. La bibliothèque au fin du temps*, Revue de l'Université Catholique de Lyon 26/2014, s. 9-16.

następstwa asyryjskich deportacji Izraelitów są kwitowane lakonicznym stwierdzeniem, że definitywnie zaginęli, a więc nie mieli większego znaczenia w dalszym biegu historii, którego elementem było utrwalenie dawnych tradycji w księgach włączonych do Biblii. Pojawiają się głosy, że być może diaspora Izraelitów w Asyrii rzeczywiście istniała, ale nie odegrała większej roli i dlatego nie warto się nią zajmować.

Videtur quod non...

Nie ulega wątpliwości, że głęboko zakorzeniona i rozpowszechniona stereotypizacja tego bardzo ważnego etapu historii starożytnego Izraela stoi na przedłużeniu motywowanego teologicznie i ideologicznie charakteru i przeznaczenia deuteronomicznego dzieła historycznego.⁷ Wraz z postępami badań krytycznych nad Biblią i sukcesami archeologii biblijnej staje się coraz bardziej widoczne, że to dzieło, opracowane z powygnaniowej perspektywy jerozolimskiej i judzkiej, nie tylko pomniejsza, ale wręcz wypacza obraz dziejów podzielonej monarchii. Paradoks polega na tym, że jego autorzy/redaktorzy byli pod wieloma względami o wiele bardziej wyrozumiali wobec pogańskich sąsiadów aniżeli wobec swoich pobratymców z dawnego królestwa Izraela. Kiedy pod ciosami Asyryjczyków przestało ono istnieć, długi spór o wyłączność do duchowego i religijnego dziedzictwa narodu, przede wszystkim dzięki środowisku deuteronomicznemu, przechylił się zdecydowanie na korzyść Judy i Jerozolimy.⁸ Jego ofiarą stali się Izraelici oraz ich potomkowie mieszkający na wygnaniu w Asyrii, które poprzedziło wygnanie babilońskie.

⁷ B. Oded, *II Kings: Between History and Polemic*, Jewish History 2/1987, s. 37-50. D. Działosz, *Teocentryczna historiografia Izraela, czyli kim był Deuteronomista i jego dzieło*, *Collectanea Theologica* 74(2004)1, s. 5-24.

⁸ T. Tułodziecki, *Izrael i Juda: jeden naród czy dwaj rywale wobec Bożego wybrania?* *Verbum Vitae* 10/2006, s. 71-91; N. Na'ama n, *The Israelite-Judahite Struggle for the Patrimony of Ancient Israel*, *Biblica* 91/2010, s. 1-23.

Co się tyczy archeologii, zarówno przypadkowe znaleziska jak i systematyczne prace wykopaliskowe podważyły stereotyp o nadzwyczajnej świetności państwa Dawida i Salomona oraz rzekomej potędze Jerozolimy i Judy za ich panowania i później. To, co Biblia przedstawia jako wielkie sukcesy starannie wyidealizowanych władców, nie znajduje wystarczającego potwierdzenia w zachowanych świadectwach pisanych i artefaktach. Zarówno znaczenie królestwa Judy, jak też zakres jego wpływów i oddziaływania są w deuteronomicznym dziele historycznym mocno przesadzone. Dla odmiany, obraz sytuacji i osiągnięć w królestwie Izraela, na które wskazuje archeologia i źródła pisane, został w Biblii wydatnie pomniejszony. Dotyczy to np. panowania dynastii Omrydów, a zwłaszcza lakonicznej prezentacji panowania Jeroboama II (2Krl 14,23-29). Znacznie lepiej znamy również kolejne etapy stopniowej ekspansji terytorialnej królestwa Izraela, nieodzwierciedlonej w Biblii, lecz zrekonstruowanej na podstawie odkryć archeologicznych i źródeł pozabiblijnych.⁹ Archeologia, mimo że najważniejsze stanowisko, czyli Samaria, zostało zbadane tylko fragmentarycznie, dostarczyła mnóstwa dowodów na ogromne sukcesy ekonomiczne i polityczne, w dużym stopniu bezprecedensowe w całej historii zjednoczonej i podzielonej monarchii Izraela. Artefakty z tego okresu kontrastują z bardzo lakonicznymi wzmiankami o Samarii zawartymi w Drugiej Księdze Królewskiej.

Na to samo wskazuje wnikliwa lektura ksiąg ze zbioru Dwunastu Proroków, przede wszystkim Księgi Amosa i Księgi Ozeasza. Obie ukazują istniejące w połowie VIII w. przed Chr. stosunki społeczne, które zdominowane były przez ogromne nierówności i dysproporcje między położeniem dworu i warstw bogatych a resztą społeczeństwa, zwłaszcza drobnymi właścicielami pól i winnic. Szczególne znaczenie ma Księga Amosa, która wiernie przedstawia historyczny kontekst

⁹ I. Finkelstein, *Stages in the Territorial Expansion of the Northern Kingdom*, *Vetus Testamentum* 61(2011)2, s. 227-242; t e n z e, *The Forgotten Kingdom: the Archeology and History of Northern Israel*, Society of Biblical Literature Ancient Near East Monographs 5, Atlanta, GA, 2013,

życia i działalności proroka.¹⁰ Nasuwa się pytanie, kiedy, gdzie i w jakich okolicznościach zachowano, opracowano i utrwalono na piśmie orędzie Amosa i Ozeasza. Tradycyjna odpowiedź brzmi, że w Jerozolimie, dokąd w obliczu najazdów asyryjskich i zagłady schroniło się wielu mieszkańców Samarii i królestwa Izraela. Aczkolwiek dyskusje uczonych odnośnie do liczebności tej fali uciekinierów trwają,¹¹ nie wydaje się, aby w nowym miejscu zamieszkania odegrali znaczącą rolę. Znając sytuację w królestwie Judy na przełomie VIII i VII w. przed Chr., trudno wykazać, że sprzyjała zachowaniu i przetrwaniu tradycji przejętych z podbitego przez Asyrię królestwa Izraela.¹² Należy domniemywać, że deportacje dokonane przez Asyryjczyków objęły najważniejsze i najbardziej wpływowe warstwy ówczesnego społeczeństwa, natomiast na południe, zarówno do Jerozolimy, jak i dalej, do Egiptu, zbiegli głównie ci, którzy chcieli zachować życie. Mało prawdopodobne, aby w środowiskach od początku przychylnych dla nich uznali za priorytet zachowanie i ustrzeżenie własnej tożsamości.

Co się tyczy schyłkowego okresu w dziejach Samarii i królestwa Izraela, Druga Księga Królewska traktuje go wyraźnie po macoszemu, poświęcając kilka zdań wyliczających zmiany zaistniałe w rezultacie kolejnych zamachów stanu, które na krótko wynosiły na tron kolejnych władców (2Krl 15,8 – 17,2). Zburzenie Samarii i kres państwowości zostały krótko skwitowane (17,3-6), co kontrastuje

¹⁰ Odnośnie do Księgi Amosa zob. np. M. H a r a n, *The Historical Background of the Prophecies of Amos*, w: Ch. C o h e n (i in.), *Birkat Shalom. Studies in the Bible, Ancient Near Eastern Literature, and Postbiblical Judaism Presented to Shalom M. Paul on the Occasion of His Seventieth Birthday*, I, Winona Lake, IN, 2008, s. 251-258; P.D.F. S t r i j d o m, *Reappraising the Historical Context of Amos*, *Old Testament Essays* 24/2011, s. 221-254; W. C h r o s t o w s k i, *Tło historyczne i społeczne nauczania proroka Amosa*, *Collectanea Theologica* 85(2015)4, s. 7-29.

¹¹ Ph. G u i l l a u m e, *Jerusalem 720-705 BCE: No Flood of Refugees*, *SJOT* 22/2008, s. 195-211; I. F i n k e l s t e i n, *Migration of Israelites into Judah after 720 BCE: An Answer and Update*, *Zeitschrift für alttestamentlichen Wissenschaft* 126(2014)1, s. 1-14.

¹² Por. W. S c h ü t t e, *Israels Exil in Juda und die Völkersprüche in Am 1–2*, *Biblica* 92/2011, s. 528-553.

z wizerunkiem świętności miasta i jego długim obleżeniem zakończonym w końcu klęską.¹³ To samo odnosi się do opisu sytuacji po zagładzie, który odzwierciedla tę samą perspektywę (17,7-41).

W trakcie wnikliwej analizy tekstu biblijnego i świadectw pozabiblijnych najczęściej pytań nasuwa się w odniesieniu do losu Izraelitów deportowanych do Mezopotamii. Deportacje odbywały się w kilku falach. Najliczniejsza miała miejsce na ok. 10 lat przed zagładą Samarii, gdy Asyryjczycy wprowadzili tysiące mieszkańców Galilei.¹⁴ Późniejsze fale deportacyjne trwały do 715 r. i dobywały się z różnym nasileniem. Łącznie przesiedlono ok. 50 tys. Izraelitów, a tę liczbę zgodnie poświadcza Biblia i zachowane źródła asyryjskie. Skoro deportowani stanowili prawie jedną czwartą wszystkich mieszkańców królestwa Izraela, zatem, mając na uwadze dużą liczbę zabitych i zbiegłych, skala wyludnienia jego terytorium była olbrzymia.¹⁵ Nasuwa się pytanie: Czy tak duża liczba ludności przymusowo wprowadzonej z państwa, które wcześniej miało wielkie osiągnięcia ekonomiczne i silną tożsamość religijną, wzmacnianą przez wystąpienia proroków oraz intensywny kult sprawowany w sanktuarium w Betel, mogła rozpląnąć się bez śladu w nowych miejscach osiedlenia?¹⁶ Ponieważ w większości nie były to przypadkowe osoby, lecz członkowie ówczesnej elity duchowej, religijnej, społecznej i ekonomicznej, należy zasadnie przypuszczać, że, udając się na wygnanie, przenieśli też własną pamięć, kulturę i język, których obecność rozpoznajemy w wielu księgach biblijnych. Zachowały się w nich tradycje mocno związane z królestwem Izraela, zarówno z jego historią, jak też wiarą

¹³ B. Becking, *The Fall of Samaria. A Historical and Archaeological Study*, Leiden 1992.

¹⁴ Z. Gal, *Israel in Exile: Deserted Galilee Testifies to Assyrian Conquest of the Northern Kingdom*, *Biblical Archaeology Review* 24(1998)3, s. 48-53.

¹⁵ N. Na'aman, *Population Changes in Palestine Following Assyrian Deportations*, *Tel Aviv* 20(1993)2, s. 104-124.

¹⁶ W. Chrostowski, „*Nic nie zostało jak tylko samo pokolenie Judy?*” (2 Krl 17,18b) – czy naprawdę? *Zagłada Samarii i Królestwa Izraela oraz jej skutki*, w: tenże, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, *Rozprawy i Studia Biblijne* 10, Warszawa 2003, s. 35-54.

i pobożnością. A chociaż w sytuacji wygnania, a następnie diaspory, obce wpływy religijne i kulturowe na pewno istniały, osłabiając tożsamość wielu wygnańców, to z drugiej strony sprzyjały także, by inni, odporniejsi na oddziaływanie obcych kultur i religii, z tym większym zaangażowaniem zatroszczyli się o zachowanie i rozwijanie dziedzictwa przodków.¹⁷ Deuteronomiczne dzieło historyczne nie sprzyja pełnemu poznaniu tej sytuacji i dorobku, potrzebna jest więc zwłaszcza ścisła współpraca z asyriologami.

Możliwości współpracy biblistów z asyriologami

Pomoc, którą na tym polu asyriologia może wyświadczyć biblistyce, jest nieoceniona. Mówiąc prawdę, międzydiscyplinarna współpraca biblistów z historykami starożytnego Izraela¹⁸ i asyriologami¹⁹ została zapoczątkowana. Korzyści, które odnoszą archeologia biblijna²⁰ i biblistyka starotestamentowa, znacznie przewyższają te, które odnotowuje asyriologia. Przyczyna tej asymetrii jest oczywista. Stary Testament ma niewiele do powiedzenia o Asyrii, zaś to, o czym opowiada, jest w gruncie rzeczy jej nieprzychylnie i wybiórcze.²¹ Wizerunek Asyrii i Asyryjczyków jest tak samo stereotypowy

¹⁷ W czasach współczesnych potwierdzenia dostarcza żywotność i prężność wspólnot Polaków deportowanych w latach 30. i 40. XX w. na Syberię i do Kazachstanu. Liczebnie niewielkie i ciężko doświadczone przesładowaniami i szykanami, przetrwały i zintegrowały się w obcym środowisku.

¹⁸ W. Chrostowski, *Asyryjska diaspora Izraelitów – wyzwania i perspektywy badawcze*, w: tenże, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, s. 15-34.

¹⁹ Wskazując wybraną literaturę naukową, pragnę podkreślić wkład prof. Stefana Zawadzkiego w badania nad imperium nowoasyryjskim, lecz ma on też ogromne zasługi w badaniach okresu nowobabilońskiego i perskiego.

²⁰ H. Tadmor, *Niniveh, Calah and Israel: On Assyriology and the Origins of Biblical Archaeology*, w: *Biblical Archaeology Today. Proceedings of the International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, April 1984*, Jerusalem 1985, s. 260-268.

²¹ I. De Urioste, J.M. González, M.C. Del Cerro, *Los Asirios en el Antiguo Testamento*, w: J. R. Ayaso Martínez i in. (red.), *IV Simposio Bíblico Español. Biblia y Culturas I*, Valencia-Granada 1993, s. 181-188.

i jednostronny, jak prezentacja historii królestwa Izraela oraz następstw jego klęski i zagłady Samarii. Natomiast asyriologia poczyniła tak olbrzymie postępy, że pozwala na zdecydowanie bardziej wiarygodne przedstawienie prominentnych postaci, również tych, które są wzmiankowane w Biblii, oraz rekonstrukcję wydarzeń i procesów polityczno-społecznych w okresie nowoasyryjskim, które miały rzeczywisty wpływ na wydarzenia opisane w księgach Starego Testamentu.

Nowa jakość i kierunki uprawiania bibliistyki powinny respektować fakt, że asyriologia rzuca dużo nowego światła na problematykę istnienia prężnej i wydajnej diaspory Izraelitów w Mezopotamii, zapoczątkowanej pod koniec VIII w. przed Chr. wraz z przymusowymi deportacjami mieszkańców królestwa Izraela i jego stolicy. Warto wskazać kilka istotnych obszarów badawczych, w których kompetencje i prace asyriologów pozwalają na skorygowanie stereotypów utrwalonych i powielanych na kartach Biblii. Na czoło wysuwa się znacznie lepsza, uzyskana głównie dzięki asyriologii, znajomość historii Mezopotamii w pierwszej połowie I tysiąclecia przed Chr.²² Dysponujemy licznymi źródłami asyryjskimi, które wydatnie powiększają naszą wiedzę na temat Palestyny w tym okresie,²³ co wyraźnie kontrastuje ze szczupłością i jednostronnością informacji przekazanych w Biblii.²⁴

Kluczowe znaczenie ma wszechstronna i pozbawiona uprzedzeń rekonstrukcja polityki prowadzonej od IX w. przed Chr. przez władców Asyrii, zarówno globalnej, jak też ukierunkowanej ku Morzu

²² Prof. S. Zawadzki przełożył na język polski syntezę stanu badań w tej dziedzinie: F. J o a n n e s, *Historia Mezopotamii w I. tysiącleciu przed Chrystusem*, Poznań 2007.

²³ R. G e l i o, *Fonti mesopotamiche relative al territorio palestinese (1000-500 a.C.)*, Rivista Biblica 32/1984, s. 121-151; W.W. H a l l o, K. L. Y o u n g e r, Jr. (red.), *The Context of Scripture*, t. II: *Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Leiden-Boston-Köln 2000, s. 261-306.

²⁴ Zob. np. W.W. H a l l o, *Biblical History in its Near Eastern Setting: the Contextual Approach*, w: C.D. E v a n s, W.W. H a l l o, J.B. W h i t e (red.), *Scripture in Context; Essays on the Comparative Method*, Pittsburgh 1980, s. 1-26.

Śródziemnemu i znacznie dalej na zachód.²⁵ Odzwierciedlała zarówno zmiany na tronie Asyrii,²⁶ jak i charakter oraz cele polityki prowadzonej przez poszczególnych władców. Zachowało się niemało świadectw, pisanych oraz ikonograficznych, starannie zaplanowanej asyryjskiej propagandy, które sprzyjają postrzeganiu Asyryjczyków jako ludu okrutnego i groźnego.²⁷ Jednak opierając się na nich, można wysnuć wnioski, że władcom Asyrii chodziło o podboje, ale nie wyniszczanie podbitych terytoriów. Ich celem, w odróżnieniu od tego, co działo się w XX w., nie była eksterminacja ludności, czyli ludobójstwo, lecz podporządkowanie i skuteczna eksploatacja przymusowo przesiedlanej ludności. Nie brakowało przejawów nastawienia pacyfistycznego, które znajdowało wyraz w zawieraniu wymuszonych lub dobrowolnych sojuszy z lokalnymi władcami,²⁸ opartych na wymogu lojalności z ich strony i wzmocnionych o pierwiastki religijne²⁹ oraz wymianę gospodarczą.³⁰ Starożytna Asyria

²⁵ H. Tadmor, *Assyria and the West: The Ninth Century and Its Aftermath*, w: H. Goedicke, J.J.M. Roberts (red.), *Unity and Diversity. Essays in the History, Literature and Religion of the Ancient Near East*, Baltimore 1975, s. 36-48; A.A. Tavares, *Les Campagnes militaires de l'Assyrie vers la Méditerranée. Ferlets sur la Péninsule Ibérique?* w: D. Charpin, F. Joannes (red.), *La Circulation des biens, des personnes et des idées dans la Proche-Orient Ancien. Actes de la XXXVIIIe Rencontre Assyriologique Internationale, Paris, 8-10 juillet 1991*, Paris 1992, s. 291-296.

²⁶ S. Zawadzki, *The Revolt of 746 B.C. and the Coming of Tiglath-Pileser III to the Throne*, *State Archives of Assyria* 8(1994)1, s. 53-54.

²⁷ C.I. Stellenbosch, *The Image of Assyria: An Iconographic Approach by Way of a Study of Selected Material on the Theme of „Power and Propaganda” in the Neo-Assyrian Palace Reliefs*, *OTE* 2(1989)1, s. 41-60; P. Collins, *Assyrian Palace Sculptures*, London 2008.

²⁸ N. Na'aman, *Forced Participation in Alliances in the Course of the Assyrian Campaigns to the West*, w: M. Cogan, I. Eph'al (red.), *Ah, Assyria... Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography presented to Hayim Tadmor*, *Scripta Hierosolymitana* XXXIII, Jerusalem 1991, s. 223-230.

²⁹ Ten'ze, *Esarhaddon's Treaty with Baal and Assyrian Provinces along the Phoenician Coast*, *RSF* 22/1994, s. 3-8.

³⁰ S. Zawadzki, *Środkowy Eufrat w I tys. przed Chr. jako pośrednik w kontaktach gospodarczych Mezopotamii z Zachodem*, w: M. Münnich,

była państwem wielonarodowym i wieloreligijnym.³¹ Wielu zwolenników ma diagnoza, że losy królestwa Izraela wyglądałyby zupełnie inaczej, gdyby polityka prowadzona przez jego ostatnich władców była realistyczna i pozbawiona silnego nastawienia antyasyryjskiego.³² Biblia przedstawia zagładę Samarii jako rezultat apostazji religijnej jej władców i mieszkańców, którzy oderwali się od Jerozolimy i świątyni.³³ Lecz, mając do dyspozycji źródła asyryjskie, można szerzej i bardziej obiektywnie ustalić przyczyny, które doprowadziły do upadku królestwa Izraela: brak stabilności politycznej, problemy ekonomiczne narosłe w wyniku niesprawiedliwości społecznych, napięcia wewnątrzplemienne oraz błędna polityka międzynarodowa, mnożąca zwodnicze sojusze i z góry skazana na porażkę.³⁴

Praca asyriologów oraz ich publikacje przybliżyły naturę i cele asyryjskich podbojów i towarzyszących im deportacji. W starożytności eksterminacyjna ideologia i polityka była zjawiskiem stosunkowo rzadkim. Wprawdzie Asyryjczycy słynęli z okrucieństwa i na rozmaite sposoby je praktykowali, ale ograniczało się to przede wszystkim do ludzi uznanych za sprawców oraz uczestników rebelii i buntów. Wobec jeńców wojennych i ludności mieszkającej na podbitych terytoriach nie stosowano przemocy prowadzącej do uśmiercania, choćby dlatego, że potrzebowano taniej siły roboczej.³⁵ Asyryjska polityka

Ł. Niesiołowski - Spanò (red.), *Starożytna Palestyna – między Wschodem a Zachodem*, Studia Historico-Biblica 1, Lublin 2008, s. 21-35.

³¹ N. Postgate, *Ancient Assyria. A Multi Racial State*, *Aram* 1(1989)1, s. 1-10.

³² Zob. np. G. T. Sheppard, *The Anti-Assyrian Redaction and the Canonical Context of Isaiah 1–39*, *Journal of Biblical Literature* 104(1985)2, s. 193-216.

³³ P. N. Gilchrist, *Israel's Apostasy: Catalyst of Assyrian World Conquest*, w: A. Gilead (red.), *Israel's Apostasy and Restoration. Essays in Honor of Roland K. Harrison*, Grand Rapids, MI 1988, s. 99-113.

³⁴ G. Galil, *The Last Years of the Kingdom of Israel and the Fall of Samaria*, *Catholic Biblical Quarterly* 57(1995)1, s. 52-65; P. Dubovský, *Why Did the Northern Kingdom Fall According to 2 Kings 15?* *Biblica* 85/2014, s. 321-346.

³⁵ H. W. F. Sagggs, *Assyrian Prisoners of War and the Right to Live*, w: *Vorträge gehalten auf der 28 Rencontre Assyriologique Internationale in Wien, 6-10 Juli 1981*, *Archiv für Orientforschung* 19, Horn 1982, s. 85-93; S. Zawadzki, *Hostages in Assyrian Royal Inscriptions*, w: K. van Lerberghe, A. Schoors

deportacyjna była starannie przemyślana i opierała się na kilku przesłankach: nie przesiedlano wszystkich mieszkańców podbitego kraju, aby przez ich eksploatację nadal czerpać korzyści gospodarcze; deportowana ludność nie była traktowana jak przeznaczeni do pracy niewolnicy;³⁶ deportowani nadal korzystali z wolności religijnej;³⁷ osiedlano ich w niewielkich grupach, zazwyczaj w rodzinach, co sprzyjało przetrwaniu i wzrostowi demograficznemu.³⁸ Deportacje obejmowały ludzi młodych i zdatnych do pracy fizycznej, przy czym najwyższemu cenił się rzemieślników, rolników, hodowców trzody i osoby wykształcone, znające sztukę pisania i czytania, które były potrzebne do sprawnego administrowania rozległym imperium. Jego władcy mieli dobre rozeznanie o tym, co działo się na terytorium podporządkowanym ich władzy.³⁹

(red.), *Immigration and Emigration within the Ancient Near East. Festschrift für E. Lipiński*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 65, Leuven 1995, s. 449-458.

³⁶ M. Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eight and Seventh Centuries B.C.E.*, Missoula MT 1974; S. Zawadzki, *Religia a polityka w państwie nowoasyryjskim*, w: D. Musiał, M. Ziółkowski (red.), *Religie w świecie starożytnym*, Toruń 1993, s. 21-31; tenże, *Hostages in Assyrian royal inscriptions*, w: K. van Lerberghe, A. Schoors (red.), *Immigration and emigration within the Ancient Near East. Festschrift für Edward Lipiński*, s. 449-458.

³⁷ Por. tenże, *Podstawy gospodarcze nowoasyryjskiej świątyni*, *Historia* nr 94, Poznań 1981; tenże, *Kult bóstw w państwie nowoasyryjskim (935-609 p.n.e.) w świetle kar finansowych zawartych w dokumentach praktyki prawnej*, *Eos* 69(1981)2, s. 221-233;

³⁸ B. Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Assyrian Empire*, Wiesbaden 1976; tenże, *Fundamentals of the Assyrian and Babylonian Policy of Exile in Connotation with the Study of the Israelite and Judean Exiles in Mesopotamia*, w: Z. Talshir, Sh. Yona, D. Sivan (red.), *Studies in the World of the Bible. Hommage to Shmuel*, Jerusalem 2001, s. 298-318.

³⁹ S. Parpola (red.), *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurpanipal*, *Alten Orient und Altes Testament* 5/1, Kevelaer 1970; F. M. Fales, J.N. Postgate, *Imperial Administrative Records. I. Palace and Temple Administration*, *State Archives of Assyria* 7, Helsinki 1992; S. Zawadzki, *Two Neo-Assyrian Documents from 562 B.C.*, *Zeitschrift für Assyriologie* 86/1996, s. 217-219.

Asyriolodzy wydobyli na światło dzienne i zinterpretowali wiele świadectw epigraficznych i tekstów, które znacznie wzbogacają wiedzę o strukturze demograficznej i społecznej imperium.⁴⁰ Przykładowo, w Nippur i okolicach w okresie między 750 a 627 r. stwierdzono obecność ludności należącej do trzech grup etniczno-językowych: Chaldejczycy, Aramejczycy i Arabowie.⁴¹ Wśród imion należących do grupy zachodniosemickiej dominują imiona aramejskie, lecz nie brakuje imion o proveniencji hebrajskiej.⁴² Ponieważ Aramejczycy⁴³ są wzmiankowani już w tekstach z okresu panowania Tukulti-Ninurta (890-884), ich język wcześniej i coraz powszechniej przyjmował się w Mezopotamii. W VII w. przed Chr., mimo że Aramejczycy mogli przewyższać liczbę Izraelitów, ich poziom kulturowo-religijny był mniejszy oraz należeli do niższych warstw społeczeństwa asyryjskiego. Asyriologia dostarczyła świadectw, które potwierdzają

⁴⁰ P. Garelli, *Problemes de stratification sociale dans l'Empire Assyrien*, w: D.O. Edzard (red.), *Gesellschaftsklassen im Alten Zwiestromland und in den angrenzenden Gebieten – XVIII. Rencontre Assyriologique Internationale, München, 29. Juni bis 3. Juli 1970*, Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Abhandlungen – Neue Folge 75, München 1972, s. 73-79.

⁴¹ R. Zadok, *The Earliest Diaspora. Israelites and Judeans in Pre-Hellenistic Mesopotamia*, Publications of the Diaspora Research Institute 151, Tel Aviv 2002; tenże, *West Semitic Groups in the Nippur Region between c. 750 and 330 B.C.E.*, w: J. Stöckl, C. Waerzeggers (red.), *Exile and Return. The Babylonian Context*, BZAW 478, Berlin-Boston 2015, s. 94-156.

⁴² W. F. Albright, *An Ostrakon from Calah and the North-Israelite Diaspora*, Bulletin of the American Schools of Oriental Research 149/1958, s. 33-36; F. M. Fales, *West Semitic Names in the Assyrian Empire. Diffusion and Social Relevance*, SEL 8/1991, s. 99-117.

⁴³ P. Garelli, *Importance et rôle des Araméens dans l'administration de l'empire assyrien*, w: H.J. Nissen, J. Renger (red.), *Mesopotamien und seine Nachbarn. Politische und kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. Bis zum 1. Jahrtausend v. Chr.*, Berlin 1979, s. 437-447; A. R. Millard, *Assyrians and Arameans*, Iraq 45/1983, s. 101-108; E. Lipiński, *The Arameans. Their Ancient History, Culture, Religion*, Orientalia Lovaniensia Analecta 100, Leuven 2000.

obecność i wpływy Izraelitów w społeczeństwie nowoasyryjskim,⁴⁴ a także w asyryjskich strukturach administracyjnych i wojskowych.⁴⁵

Zdobycze asyriologii pozwalają szerzej i pełniej ustalić charakter i skutki asyryjskich deportacji ludności. Miały one zarówno charakter jednokierunkowy, jak też, na co wskazuje sytuacja na terytorium królestwa Izraela, dwukierunkowy, gdy wzajemnie wymieniano ludność.⁴⁶ Urowadzeniu Izraelitów do Mezopotamii towarzyszyły przymusowe deportacje ludności z Mezopotamii na terytorium dawnego królestwa Izraela: „Król asyryjski kazał przyjść ludziom z Babilonu, z Kuta, z Awwa, z Chamat i z Sefarwaim i osiedlił ich w miastach Samarii zamiast Izraelitów. Wzięli oni więc w posiadanie Samarię i osiedlili się w jej miastach” (2Krl 17,24). Skoro znacznie mniejsza liczba nieizraelskich przesiedleńców, którzy wymieszali się z lokalną ludnością dawnego królestwa Izraela dała początek Samarytanom, a ich potomkowie przetrwali do dzisiaj, asyriolodzy mogą okazać wielką pomoc w dostarczeniu argumentów, że znacznie większa liczba deportowanych Izraelitów nie wyparła się własnej przeszłości i na obczyźnie nie tylko nie zapomniała dziedzictwa ojców, lecz je ocaliła, rozwinęła i utrwaliła.

Druga Księga Królewska wylicza miejscowości, w których Asyryjczycy osiedlili deportowanych Izraelitów: „Osiedlił ich w Chalach, nad Chabor, rzeką Gozanu, i w miastach Medii” (2Krl 17,6). Ustalenia asyriologów to potwierdzają,⁴⁷ co przemawia na korzyść tezy

⁴⁴ I. Eph' al, *On the Identification of Israelite Exiles in the Assyrian Empire*, w: Y. Aharoni (red.), *Excavations and Studies. Festschrift für S. Teivin*, Tel Aviv 1973, s. 201-203.

⁴⁵ W. Chrostowski, *Izraelici w asyryjskich strukturach administracyjnych i wojskowych – przyczynek do badań nad sytuacją diaspory Izraelitów w Asyrii*, w: tenże, *Trzecia Świątynia w Jerozolimie i inne studia*, Rozprawy i Studia Biblijne 44, Warszawa 2012, s. 58-83.

⁴⁶ P. Garelli, *Les déplacements de personnes dans l'Empire Assyrien*, w: K. van Lerberghe, A. Schoors (red.), *Immigration and Emigration within the Ancient Near East. Festschrift für E. Lipiński*, s. 79-82.

⁴⁷ B. Oded, *The Settlements of the Israelite and Judean Exiles in Mesopotamia in the 8th-6th Centuries BCE*, w: G. Galil, M. Weinfeld (red.), *Studies in Historical Geography and Biblical Historiography. Festschrift für Z. Kallai*, Vetus

o szybkiej i skutecznej integracji znacznej części środowisk wygnańców.⁴⁸ Była ona możliwa dzięki temu, że rozlokowani w określonych miejscach, najpierw konsolidowali się w małych wspólnotach, w których stopniowo zdobywali prestiż i pozycję społeczną, a następnie nawiązywali i podtrzymywali kontakty między swoimi, nawet geograficznie oddalonymi od siebie, wspólnotami.⁴⁹ Zdobywali również coraz większe znaczenie i odgrywali znaczącą rolę w administracji i strukturach społeczeństwa asyryjskiego. Ślady tej sytuacji rozpoznajemy w księgach biblijnych,⁵⁰ ale to asyriolodzy mają ogromne osiągnięcia w dziedzinie onomastyki i rozmaitych aspektów badań językowych, niezwykle ważnych dla filologii hebrajskiej,⁵¹ a także w dziedzinie demografii i geografii społecznej starożytnej Asyrii. Ich znaczenie jest nie do przecenienia dla dalszych postępów w rekonstrukcji historii starożytnego Izraela i prawidłowego rozwijania hermeneutyki biblijnej.

Biblia tylko zdawkowo wzmiankuje długi okres panowania Manassesesa w królestwie Judy (697-642). Wszystko, co mają do powiedzenia autorzy/redaktorzy deuteronomicznego dzieła historycznego,

Testamentum Supplements 81, Leiden 2000, s. 91-103; G. Galil, *Israelite Exiles in Media: A New Look at ND 2443+*, *Vetus Testamentum* 59/2009, s. 71-79.

⁴⁸ B. Oded, *Observations on the Israelite/Judean Exiles in Mesopotamia during the Eight-Sixth Centuries BCE*, w: K. van Lerberghe, A. Schoors (red.), *Immigration and Emigration within the Ancient Near East. Festschrift für E. Lipiński*, s. 449-458.

⁴⁹ Dobry przykład, który to potwierdza stanowią dawne tradycje zachowane w Księdze Jonasza; zob. W. Chrostowski, *Wokół historyczności Księgi Jonasza. „Kompozycja wyobrażona?”* *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Bibliistów Polskich* 13(2016) nr 13, s. 311-328.

⁵⁰ Np. P. J. Lawrence, *Assyrian Nobles and the Book of Jonah*, *Tyndale Bulletin* 37/1986, s. 120-132.

⁵¹ A. B. Levine, *Assyriology and Hebrew Philology: A Methodological Re-Examination*, w: H.J. Nissen, J. Renger (red.), *Mesopotamien und seine Nachbarn. Politische und kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. bis zum 1. Jahrtausend v. Chr.*, Berlin 1982, s. 521-530; A. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC, with a Contribution by R. Whiting*, t. II, Helsinki 1994.

streszcza się w dosadnym i motywowanym religijnie potępieniu jego rządów (2Krl 21,1-18). Ta ogromna powściągliwość ma zapewne związek z uwarunkowaniami wynikającymi z hegemonii Asyrii.⁵² Inne księgi biblijne, np. Księga Sofoniasza, sugerują obecność asyryjskich wpływów religijnych w Jerozolimie i Judzie. Również asyriologia, której w sukurs przyszły odkrycia na terytorium Izraela, poświadcza liczne i trwałe kontakty handlowe, których uczestnikami, a zapewne także promotorami, byli z jednej strony potomkowie Izraelitów deportowanych z królestwa Izraela, utrzymujący systematyczną łączność z ojczyzną, a z drugiej potomkowie ludności przesiedlonej na terytorium dawnego królestwa Izraela z Mezopotamii.⁵³ Przykładowo, z okresu panowania Assurbanipala, dokładnie z ok. 660 r. przed Chr., zachowało się potwierdzenie transakcji dokonanej w szeklach, czyli według izraelskiego systemu miar i wag.⁵⁴ Ponieważ w tym czasie nowych fal deportacji na pewno nie było, nasuwa się wniosek, że chodzi o środowisko potomków Izraelitów przymusowo przesiedlonych do Mezopotamii, również do Niniwy, kilkadziesiąt lat wcześniej. Wielką pomocą w znacznie lepszym poznaniu złożoności tego okresu są badania porównawcze, wskazujące na liczne podobieństwa w strukturze społeczeństwa nowoasyryjskiego i przedwygnaniowego Izraela oraz w ich ekonomii.⁵⁵

⁵² B. Otzen, *Israel under the Assyrians*, w: M. T. Larsen (red.), *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires: Mesopotamia*, Copenhagen Studies in Assyriology 7, Copenhagen 1979, s. 251-261; R. Nelson, „Realpolitik” in Judah (687-609 B.C.E.), w: W.W. Hallo, J.C. Moyer, L.G. Perdue (red.), *Scripture in Context II. More Essays on the Comparative Method*, Winona Lake, IN, 1983, s. 177-190.

⁵³ W. Chrostowski, *Przymusowe przesiedlenia ludności mezopotamskiej do Palestyny w kontekście polityki deportacyjnej władców państwa nowoasyryjskiego*, w: tenże, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, Rozprawy i Studia Biblijne 34, Warszawa 2009, s. 13-34.

⁵⁴ C. H. W. Johns, *Assyrian Deeds and Documents*, t. I-III, Cambridge 1898-1901, nr 148.

⁵⁵ D.C. Snell, *Ancient Israelite and Neo-Assyrian Societies and Economies. A Comparative Approach*, w: M. E. Cohen, D.C. Snell, D.B. Weisberg

Inne pole dla dociekań asyriologów, bardzo ważne z punktu widzenia biblistów i właściwej interpretacji wielu ksiąg Starego Testamentu, stanowią badania dotyczące schyłku okresu nowoasyryjskiego.⁵⁶ Deuteronomiczne dzieło historyczne nie zajmuje się ustalaniem okoliczności i przebiegu upadku i klęski Asyrii. Więcej informacji na ten temat znajdujemy np. w Księdze Nahuma i Księdze Habakuka.⁵⁷ Fakt, że klęska Asyrii została w nich przedstawiona tak dobitnie i dosadnie, sugeruje, iż wiedza zawarta w obu księgach pochodzi od naocznych świadków dramatycznych wydarzeń, co stanowi kolejny argument na rzecz istnienia diaspory Izraelitów, która przetrwała do przełomu VII i VI w. przed Chr., po czym, w rezultacie napływu ludności deportowanej z Jerozolimy i Judy, została wchłonięta przez nowo przybyłych, którzy z własnej perspektywy i dla swoich potrzeb dokonali reinterpretacji dziejów całego Izraela.⁵⁸ Ta reinterpretacja skutkowałą dekontekstualizacją i przerabianiem dawnych tradycji, które odzwierciedlały wydarzenia historyczne, ale były po macoszemu traktowane przez twórców i rzeczników nowej polityki historycznej. Jej skutkiem stało się *damnatio memoriae*, trwające w gruncie rzeczy do naszych czasów. W nastawieniu wobec

(red.), *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, Bethesda, MA 1993, s. 221-224.

⁵⁶ S. Z a w a d z k i, *The Fall of Assyria and Median-Babylonian Relations in the Light of the Nabopolassar Chronicle*, Seria Historia 149, Poznań-Delft 1988; t e n ż e, *A Contribution to the Chronology of the Last Days of Assyrian Empire*, Zeitschrift für Assyriologie 81/1991, s. 67-73; P. D u b o v s k ý, *Assyrian Downfall through Isaiah's Eyes (2 Kings 15-23): The Historiography of Representation*, Biblica 89(2008)1, s. 1-16.

⁵⁷ G.W. A h l s t r ö m, *Prophetical Echoes of Assyrian Growth and Decline*, w: H. B e h r e n s, D. L o d i n g, M. T. R o t h (red.), *DUM-E2-DUB-BA-A. Studies in Honor of Ake W. Sjöberg*, Philadelphia 1989, s. 1-6; W. C h r o s t o w s k i, *Księga Nahuma w kontekście asyryjskiej diaspory Izraelitów*, w: t e n ż e, *Trzecia Świątynia w Jerozolimie i inne studia*, s. 84-107.

⁵⁸ T e n ż e, *Od diaspory asyryjskiej do diaspory babilońskiej*, w: t e n ż e, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, s. 99-125; t e n ż e, *Asyryjska diaspora Izraelitów w Księdze Ezechiela. Wojciechowi Pikorowi w odpowiedzi*, w: t e n ż e, *Trzecia Świątynia w Jerozolimie i inne studia*, s. 108-166.

tej diaspory jest wiele elementów wspólnych z nastawieniem judaizmu powygnaniowego wobec Samarytan, a następnie nastawieniem judaizmu rabinicznego wobec chrześcijan.

Możliwości w zakresie wykorzystania osiągnięć asyriologii przez biblistów są więc ogromne. Dzięki asyriologii w ostatnich dekadach zmienia się spojrzenie na hipotezę o istnieniu od końca VIII w. do początków VI w. przed Chr. prężnej diaspory Izraelitów na terenie Mezopotamii. Coraz częściej nie neguje się już jej istnienia, konkludując, że potomkowie deportowanych Izraelitów zniknęli z historii w kontekście babilońskich deportacji mieszkańców Judy i wyłonienia się specyficznej tożsamości „żydowskiej”.⁵⁹ William W. Hallo podkreśla, jak wielką pomoc w rekonstrukcji prawdziwych losów deportowanych Izraelitów stanowi archeologia.⁶⁰ Jego konkluzję można doprecyzować: asyriolodzy mogą pomóc historykom starożytnego Izraela i biblistom w ocaleniu dorobku, który „zaginiona” diaspora wniosła do historii i religii Izraela, zachowania dawnych tradycji oraz utrwalenia ich w zapisach, które z czasem – aktualizowane i reinterpretowane – weszły w skład Biblii.

ks. Waldemar CHROSTOWSKI

⁵⁹ A. A s a - E l napisał: „The 10 lost tribes constitute a collective reference to the Israelites who did not survive the First Temple destruction in 587 BCE, as opposed to the tribes of Judah, Levi and Benjamin, who then forged what become the Jewish people, as evidenced in the book of Esther’s reference to Mordechai as a «the Jew’» (Esther 2:5), the first such reference in any known literature. The post-Israelite identity became known universally as «Jewish» after the disappearance of the tribes that inhabited the Israelite kingdom”; t e n ż e, *Diaspora and the Lost Tribes of Israel*, Hugh Lauter Levin Associates 2004, s. 78.

⁶⁰ „Though the legend of «the Lost Tribes» continues to capture people’s imaginations, archaeology has made it possible for us to understand what actually happened to this ancient diaspora”; W.W. H a l l o, *Israelites in Exile*, *Biblical Archaeology Review* 29(2003)6, s. 66.

Słowa kluczowe: asyriologia, biblistyka, asyryjska diaspora Izraelitów, profesor Stefan Zawadzki

Keywords: Assyriology, Biblical scholarship, Israelite diaspora in Assyria, professor Stefan Zawadzki

The Assyrian Diaspora of Israelites as a Challenge for Biblical Scholarship and Assyriology

Summary

In recent years the impact of Assyriology on Biblical studies and the knowledge of the history of ancient Israel has become more and more evident. Thanks to Assyriology the reconstructions of the history of Israel in the period of the First Temple are much fuller and more comprehensive than before. The same is true in regard to the very roots and nature of many books included in the Hebrew Bible. The up-to-date results of the cooperation of Biblical scholars and Assyriologists lead us to the conclusion that in the 7th century B.C. there existed a strong and fruitful Israelite diaspora in Assyria. Because information on its existence, influence and outcome are consequently scanty in the Bible (*damnatio memoriae*), so Assyriology helps to gain a new knowledge about it and to assess its impact on the religion of ancient Israel.